

**Халавка В. І.,**  
полковник внутрішньої служби,  
начальник Софіївської виправної колонії № 45  
Міністерства юстиції України

## ЗАОХОЧУВАЛЬНІ ТА ЗАБОРОННІ ЗАХОДИ У СИСТЕМІ КАРАЛЬНО-ВИПРАВНОГО ВПЛИВУ

### ENCOURAGING AND PROHIBITIVE MEASURES IN THE SYSTEM OF PUNITIVE-CORRECTIVE ACTION

У статті аналізуються питання співвідношення заохочувальних та заборонних заходів при виконанні покарання у виді позбавлення волі та їх місце у системі карально-виправного впливу. Констатується, що у процесі виконання покарання проявляється багатогранність карально-виправного впливу на засуджених. Він передбачає комплекс заходів, які виховують засудженого, дають йому можливість усвідомити необхідність правослухняної поведінки. Завдяки заохочувальним та заборонним заходам корегується антисоціальна спрямованість особи, підвищується її правовий рівень, що надалі може утримати її від злочинної поведінки.

***Ключові слова:** засуджені, позбавлення волі, заохочувальні заходи, заборонні заходи, карально-виправний вплив.*

В статье анализируются вопросы соотношения поощрительных и запретительных мер при исполнении наказания в виде лишения свободы и их место в системе карательно-исправительного воздействия. Констатируется, что в процессе исполнения наказания проявляется многогранность карательно-исправительного воздействия на осужденных. Предусматривается комплекс воспитательных мер. Благодаря поощрительным и запретным мерам корректируется антиобщественная направленность личности, повышается ее правовой уровень, что в дальнейшем может удержать осужденного от преступного поведения.

***Ключевые слова:** осужденные, лишение свободы, поощрительные меры, запретительные меры, карательно-исправительное воздействие.*

The article analyzes the issues of the ratio of incentive and prohibitive measures in the execution of punishment in the form of deprivation of liberty and their place in the system of punitive and corrective influence. It is stated that in the process of execution of punishment a multifaceted punitive-corrective effect on convicts is manifested. A set of educational measures is envisaged. Thanks to incentive and forbidden measures, the antisocial orientation of the individual is adjusted, its legal level is raised, which in the future can keep the convicted person from criminal behavior.

***Key words:** convicts, imprisonment, incentive measures, prohibitive measures, punitive-corrective action.*

**Постановка проблеми.** Вивчення причин посилення соціальної напруженості у суспільстві показує, що злочинність сьогодні стає реальною силою. Державна влада намагається призупинити ускладнення криміногенної ситуації в Україні, нейтралізувати основні причини та умови поширення тяжких, особливо тяжких та інших видів злочинів. Як відомо, серед засобів держави у боротьбі зі злочинністю, найбільш вагомим було і залишається покарання. Його реалізація повинна здійснюватися не тільки адекватно стану злочинності, її структурі та динаміці, соціально-економічним умовам тощо. Кримінальний закон чітко наголошує на необхідності звертати увагу на тяжкість вчиненого злочину, характеристику особи злочинця, обставин, що пом'якшували або обтяжували діяння. Таким чином, значна частина осіб засуджується до покарання у виді позбавлення волі. Нині оперативна обстановка у місцях позбавлення волі залишається складною: чисельність спецконтингенту, попри проведення амністій не зменшується, погіршився криміногенний склад засуджених.

Демократичний шлях, який обирає держава, неможливий без формування заходів протидії злочинності, укріплення морального рівня суспільства, правової зрілості населення. Разом з тим, пенітенціарні установи повинні забезпечити

безпеку суспільства, переорієнтувати засуджених від злочинної поведінки на соціально прийнятну. Зазначені фактори показують актуальність обраного напрямку.

**Аналіз останніх досліджень.** Позитивний вплив у формі карально-виправних заходів певною мірою сформувався в установах виконання покарань (далі – УВП). Вивчення наукової літератури свідчить, що досить потужне наукове підґрунтя у цьому контексті створили такі науковці, як К. А. Автухов, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, Є. М. Бодюл, В. В. Василевич, А. П. Гель, А. В. Градецький, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. К. Дуюнов, П. П. Козлов, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. Г. Крикушенко, О. В. Лисодед, Л. П. Оніка, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Л. Ременсон, М. В. Романов, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, В. І. Шакур, І. С. Яковець та ін.

Водночас, зазначена проблематика досліджувалася фрагментарно. Залишилися на доктринальному рівні не розкриті питання, що зумовили вибір предмета цієї наукової розробки, зокрема не повною мірою з'ясовано зміст заохочувальних та заборонних заходів карально-виправного впливу, що формують поведінку засуджених при відбуванні покарання у виді позбавлення волі.

Метою статті є розкрити теоретичні положення, що стосуються заохочувальних та заборонних заходів при виконанні покарання у виді позбавлення волі та їх місце у системі карально-виправного впливу.

**Виклад основного матеріалу.** Призначення, виконання і відбування покарання знаходиться у взаємозв'язку з кримінальною та кримінально-виконавчою політикою держави. Політика держави безпосереднім чином впливає на змістовну характеристику покарання, систему морально-етичних цінностей, вибір кримінальних покарань, громадських санкцій та заходів впливу. І у всіх випадках особливу цінність і важливість набувають питання, пов'язані з ефективністю покарання, а саме процесу соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, і, у кінцевому підсумку, рівнем рецидивної злочинності.

Як відомо, підсумком карально-виправного впливу на засуджених у пенітенціарних установах прийнято вважати ступінь виправлення особи, яка відбула повністю або частково покарання, про що зазначено у ст. 6 КВК України «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби» [1]. Розкриваючи у вказаній нормі поняття виправлення та ресоціалізації, законодавець вважає за потрібне зазначити у ч. 1. «Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокеруваної правослужняної поведінки». У ч. 2 ст. 6 КВК під ресоціалізацією розуміється «свідоме відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві». Таким чином, позитивний вплив на засудженого у формі виправлення передбачає організацію такого карально-виправного впливу, котрий забезпечив би формування особистісної поведінки засудженого, що надалі передбачає правослужняну поведінку. Необхідною умовою ресоціалізації також є виправлення засудженого.

Науковцями неодноразово ставилися питання про наявність відмінностей, особливих якостей, специфічних рис, які б відрізняли злочинця від правослужняної особи [2, с. 7, 39-53; 3, с. 5; 4, с. 83-136; 5, с. 21-24; 6, с. 107], а також про потребу у виправленні засуджених в умовах несвободи [7, с. 68-69; 8, с. 325; 9, 164-165]. Вважаємо, що цьому питанню необхідно приділяти особливу увагу, а тому лише констатуємо, що наша точка зору повністю збігається із думками професорів І. М. Даньшина, А. Ф. Зелінського, Т. А. Денисової.

Нинішня кримінально-виконавча система України знаходиться на переломі, коли стало очевидним загострення суперечностей між консервативністю чинного кримінально-виконавчого законодавства і рухом країни до гуманізму і демократії, побудови правової держави. Потрібно зазначити, що за час незалежності держави, не було зроблено суттєвих кроків назустріч соціальним змінам. Розрив між реальним станом закону і соціальними потребами у сфері виконання кримінальних покарань продовжує наростати. Це призводить до збільшення кількості

та тяжкості правопорушень серед засуджених, загрожує привести систему виконання покарань до кризи. У місцях позбавлення волі непоодинокими є факти антигуманного поводження із засудженими, де пригнічується їх людська гідність, а у деяких випадках панує свавілля і жорстокість. Виходячи на свободу, колишні злочинці не тільки не виправляються, але набувають певних негативних навичок і повністю готові до подальшої злочинної діяльності. Крім того, багато з них, за певними обставинами, ще у місцях позбавлення волі формуються в організовані злочинні угруповання з антисоціальними установками.

Повертаючись до норм КВК України, зазначимо, що ч. 3 ст. 6 передбачено, що «основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробация, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив» [1]. Саме вказані засоби характеризують карально-виправний вплив, що здійснюється на засуджених.

У зв'язку з тим, що основні права та обов'язки тісно пов'язані із режимними вимогами, що висуваються до засуджених, необхідно зупинитися на заборонних та заохочувальних заходах, котрі охоплюються режимом виконання й відбування покарань.

Чинний КК України не передбачає необхідність визначення судом певного виду режиму при призначенні покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Визначення виду УВП здійснюється Комісіями з питань розподілу й направлення засуджених зі слідчих ізоляторів (тюрем) до місця виконання покарання. Проте, у залежності від виду УВП, засуджені зазнають різного ступеню обмежень прав та свобод. Таке становище не відповідає ч. 3 ст. 63 Конституції України [10], згідно з якою засуджений користується всіма правами людини та громадянина за виключенням обмежень, визначених законом та встановлених вироком суду. Це означає, що обмеження прав та свобод засуджених мають бути визначені не процедурними нормами КВК і, тим більш, не постановою Комісії з питань розподілу й направлення засуджених зі слідчих ізоляторів (тюрем) до УВП, а на підставі або матеріальних норм КК України та за вироком суду, який і має визначати вид установи для осіб, позбавлених волі або норм КВК України.

Науковцям і практикам відомо, яких збитків засудженим приносить нерозумне застосування режимних обмежень, виховуючи у них почуття приниженості, бажання виділитись будь-якою ціною, навіть шляхом порушення правил внутрішнього розпорядку. Практиці відомі випадки, коли засуджені готові вчинити злочин, щоб змінити своє життя. Найкращий вихід протистояти режимним вимогам засудженими вбачається у створенні своєї, альтернативної адміністрації, середовища з неформальними нормами поведінки (субкультурою).

Безумовно, кожен засуджений повинен постійно відчувати неможливість послаблення встановленого законом режиму, але не відкидаючи його позитивних вад (виховання почуття дисциплінованості,

відповідальності, вміння підпорядковувати свою волю вимогам більшості та ін.), все ж необхідно зазначити, що режим повинен мати свої межі, встановлені законом. Ні в якому разі не можна допускати знущань з засуджених, навмисного приниження їхньої особистої гідності, застосування непередбачених законом засобів примусового характеру. Тобто, режим відбування покарання повинен суворо регламентуватися нормами закону і не може нагромаджуватись штучно створеними жорстокими умовами, обмеженням у правах та іншими діями.

Ізоляція – це виявлення кари за вчинений злочин, що має принциповий характер. Кара є складовою частиною кожного покарання і їй притаманні чіткі терміни покарання, наявність фізичних та моральних страждань, різного роду правообмеження тощо. За час відбування покарання у засуджених можливі різноманітні зміни поглядів і поведінки, які повинні неодмінно нести за собою поліпшення або погіршення умов утримання засуджених як у межах однієї установи, так і шляхом переведення в інші виправні заклади. Якщо мова йде про засуджених з позитивними установками, то подальше залишення їх у загальному асоціальному середовищі може принести тільки шкоду. Неможливості погіршення поведінки засуджених сприятиме саме диференційоване застосування заходів заохочень і стягнень.

КК передбачена можливість, за певних умов, звільнення засуджених від подальшого відбування ними покарання або, в окремих випадках, заміна його на більш м'яке покарання. Так, КК передбачає умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, а ст. 154 КВК вказує на порядок дострокового звільнення від відбування покарання.

В останні роки почалися реформаторські зрушення, що, як вбачається, можуть змінити ситуацію на краще у місцях несвободи. Активізація позиції Міністерства юстиції у подоланні недоліків, зловживань, відступів від норм права і моралі ні в якій мірі не повинна послаблюватися. Незмінним завданням залишається використання сили закону у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями, особливо у місцях позбавлення волі. Таким чином, слід

зазначити, що для ефективності карально-виправного впливу на засуджених, попри значні економічні труднощі, фундаментального значення набуває обов'язок держави створити всі умови для повернення у суспільство не злочинця, а законслухняного громадянина.

**Висновки.** У процесі виконання покарання проявляється багатогранність карально-виправного впливу на засуджених. По-перше, він передбачає комплекс правообмежувальних та правовстановлюючих заходів, які виховують засудженого, дають йому можливість усвідомити необхідність правослухняної поведінки. По-друге, завдяки заохочувальним та заборонним заходам корегується анти-суспільна спрямованість особи. По-третє, завдяки вказаним заходам, що входять у систему карально-виправного впливу, підвищується правовий рівень особи і розвивається її правосвідомість, що надалі може утримати її від злочинної поведінки.

Людина, яка на довгі роки позбавлена волі, пристосовується до складного життя в умовах несвободи, а потім поступово звикається зі своїм становищем і стає не придатною до нормальних умов життя. Суспільство не має бажання «співпрацювати» з колишнім злочинцем, а значить він буде триматись свого злочинного осередку, з яким є постійний зв'язок. І це може провокувати вчинення повторних злочинів.

Одночасно, уявляється, що виховні можливості покарання (особливо у виді позбавлення волі) досить обмежені. Негативні фактори (несприятливе оточуюче середовище, наявність правообмежень та заборон, невдоволеність призначеним покаранням тощо) дозволяє засудженим протистояти карально-виправному впливу, що може нейтралізувати його процес. Тому слід приєднатися до позиції тих фахівців, які вважають, що при призначенні та виконанні покарання необхідно таким чином впливати на особу злочинця, щоб засуджений не під впливом страху (якого він практично не відчуває після перших років засудження), а з позитивних мотивів бажав само-виправлення, а саме, змін своєї поведінки, прагнув повернутися до родини, і надалі відмовився від злочинної діяльності.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України (у редакції від 07.04.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
2. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2004. 391 с.
3. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2004. 110 с.
4. Бачинин В. А., Панов Н. И. Достоевский: философия, социология и психология преступления. Х.: Основа, 2001. 360 с.
5. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. К.: Юринком Интер, 1999. 240 с.
6. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Х.: Прапор, 2005. 224 с.
7. Денисова Т. А. Зменшення репресій – зменшення рецидиву злочинів // Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии. Одеса: Фенікс, 2007. С. 68–76.
8. Денисова Т. А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічний бюлетень; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. А. Музики. К.: КЮІ КНУВС, 2005. С. 324–332.
9. Степанюк А. Х., Трубников В. М. Виконання покарання у вигляді позбавлення волі й особистості постпенітенціарної адаптації звільненого: навч. посібник. К.: ІСДО, 1993. 370 с.
10. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96–ВР // Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.